

NESPOJITÝ TEXT A MÍSTA APROPRIACE

Papoušek, Vladimír – Skalický, David – Kaplický, Martin – Bílek, Petr A. *Pohyb řeči a místa nespojitosti: Postanalytické a neopragmatické iniciace v literární vědě*. Praha: Akropolis, 2021, 368 s.

Klára Soukupová
Univerzita Karlova
klara.soukupova@ff.cuni.cz

Při stejném složení autorského týmu, se stejnými recenzenty i ve stejné grafické úpravě jako předchozí kniha *Kontext v pohybu: (Neo)pragmatické úvahy o literatuře a kultuře* (2018) vyšla loni v nakladatelství Akropolis publikace *Pohyb řeči a místa nespojitosti*, jež se věnuje neopragmatickým impulsům v literární vědě. Navazuje tak na předchozí text, jenž českému odbornému publiku představoval díla (neo)pragmatiků, kteří světovou literární teorii ovlivnili především v osmdesátých a devadesátých letech, zatímco u nás jejich texty zůstaly mimo hlavní proud (Richard Rorty, Hilary Putnam, Richard Schusterman, Donald Davidson ad.). Neopragmatismus je ve svém základu nominalistickým a antiesencialickým přístupem, s důrazem na kontextualizaci, historizaci a zkušenost. Literaturu pojímá jako institucionální fakt, založený na sociálních praktikách a řečových aktech, a současně dynamické a proměnlivé pole významů. Teorie, které na literární výtvořiny přikládáme, pak nelze hodnotit jako správné/nepsprávné, pravdivé/nepřavdivé, ale jako více či méně adekvátní či přínosné.

Těžiště nové knihy už nespočívá v představování hlavních neopragmatických tezí a jednotlivých východisek, ale v jejich aplikaci na literaturu — a to jak na beletrii, tak teoretické či estetické koncepty. V předmluvě autoři píšou o potřebě „obrátit pozornost zpět k jazyku a řeči, [...] reflektovat, jak vznikají ony slovníky a narativy, které literární vědec — teoretik i historik — používá“ (s. 8).

Hlavní osobou projektu je zřejmě Vladimír Papoušek, jenž má v knize čtyři kapitoly (Petr A. Bílek dvě, Skalický a Kaplický po jedné), z nichž úvodní zabírá téměř sto tiskových stran. Zbylé články se liší svým zaměřením i stylem, a působí tak trochu jako intermezza, nekoherentně vložená do Papouškova výkladového proudu, v němž autor své vývody z postanalytických filozofů prokládá špílci na účet akademického provozu či nutnosti grantových projektů. Bílek, Skalický i Kaplický prezentují uzavřené studie, zkoumající specifické otázky literárněteoretických či estetických děl Jana Mukařovského, F. X. Šaldy nebo Karla Čapka, zatímco Papoušek rozmáchle uvažuje nad přínosem teorie řečových aktů, radikální interpretace, Derridovy dekonstrukce, Davidsonova pojetí metafory a dalších oblastí. Ve svých částech tyto koncepty nepředstavuje, ale zhodnocuje jejich dopad a nelze se vyhnout dojmu, že na mnoha místech čtenáři spíše předkládá svou představu o literatuře; nabízí množství jednoznačných tvrzení, která však — zmíněna nikoli v celku a v souvislostech, ale útržkovitě v návaznosti na cizí teorie a jako součást komentáře k nim — rozhodně nejsou neproblematická. Nebudeme se zde věnovat jednotlivým formulacím, které by bylo třeba vyjasnit, avšak některé argumentační postupy pominout nelze.

Papoušek ve svém výkladu často operuje se slovem „hra“, nikde však není specifikováno, co se tím míní. Zmatení vzniká tím, že je fungování literatury jako hra označováno na vícero úrovních: interpretace se řídí „hrovými pravidly“ (s. 21), což však nelze redukovat na společenské normy a konvence, ale označuje specifické znalosti; ve spojení „hra zvaná věda“ (s. 8) autor snad naráží na Wittgensteinův pojem jazykové hry, ale toto nereflektované užívání význam „vědy“ oslabuje a podrývá, jako by byla nějakým nezávazným žonglováním se slovy; na jiném místě Papoušek zavrhuje teorii fikčních světů s tím, že díla jsou hrou vytváření možných pozic, aktuálních konfigurací řečových aktů; pak ale opomíjí, že literatura pracuje s lidskou imaginací, že to není (zjednodušeně řečeno) křížovka nebo osmisměrka, ale že recipient si při čtení jazykové znaky představuje jako postavy, jež žijí v nějakém prostředí.¹

Pokud Papoušek v úvodním textu prezentuje teorii řečových aktů jako významnou iniciaci pro literární vědu, neříká nic objevného, protože literárněvědných studií zohledňujících Austinovo „dělání věcí slovy“ a performativní povahu textů není málo ani v našem kontextu. Podobně je to s propagací neopragmatického myšlení o umění. Na jednu stranu se tak Papoušek vlamuje do otevřených dveří — neesencialistický přístup k literatuře není v české literární vědě žádná popelka —, na druhé straně je fakt, že u nás ucelené základy (neo)pragmatismu v literární vědě chybí (hesla k němu se nicméně objevují už v českém *Slovníku novější literární teorie* z roku 2012).

V podkapitole věnované teorii metafory Papoušek zavrhuje koncept Lakoffa a Johnsona (*Metafory, kterými žijeme*, 1980) s tím, že předkládají svou teorii metafory jako finální a jedinou možnou. Zde je třeba namítnout, že se jedná hlavně o kognitivně-lingvistický přístup, podle něž si pomocí metafor utřídíme svět, a že autoři přeci netvrdí, že by představované strukturální metafory byly všeplatné — naopak jsou utvářeny určitým jazykovým a kulturním společenstvím. Zde Papoušek nefiguruje jako vykladač neopragmatikých přístupů, ale z pozice sympatizanta neopragmatiky se vypořádává s jinými teoretickými koncepty. Neměl by spíše využít to, co z daných teorií otevírá nový, přínosný pohled na literaturu, a ne je zavrhnout coby rigidní esencialistické snahy? Sám ví, že teoretické přístupy jsou historicky ukotvené slovníky, a ne jednou pro vždy daná řešení problému metafory nebo fikce. Pak je zbytečné je kritizovat za to, že vůbec nějaký systém navrhují. Papouškův rychlý proces s distinkcemi mezi fikční a faktuální literaturou (potažmo mezi „autobiografickými“ díly fikce a nefikčními dokumenty) (s. 62–72) pak zcela opomíjí zaprvé to, že literární praxe fikční a nefikční literaturu běžně rozlišuje; a zadruhé rozsáhlý soubor odborných textů, jež se tomuto problému věnují (Dorrit Cohnová a mnozí další). Hledat signály fikce nicméně současně neznamená pouštět ze zřetele, že jsou tyto normy i signály proměnlivé a kulturně-historicky podmíněné.

1 A pokud si Papoušek pro podporu svého tvrzení, že fikční světy neexistují a literatura je hra, bere kvantovou fyziku (s. 72), zapomíná připomenout, že pro kvantovou fyziku jsme i my lidé pouhé „vibrace kvant, které si na chvíli zachovávají svou strukturu“, tedy že kvantová fyzika používá úplně jiný slovník a na lidský svět včetně literatury, který nějak zaskočíme a jemuž přisuzujeme určitý smysl, pohlíží ze zcela jiné perspektivy, jež dle našeho názoru není pro zkoumání literárních textů příliš podnětná. Přestože je adekvátní brát procesualitu a dynamiku v potaz, stále se (většinou) vnímáme jako vymezitelné a určité entity a literatura jako specifická součást našeho světa toto vnímání odráží.

Papouškovým oblíbeným slovem je *negociace*, tedy vyjednávání — spočívá na tezi, že význam jakéhokoli textu, jeho pozice v rámci literárního pole, jeho kritická reflexe i místo v dějinách jsou utvářeny množstvím aktérů s nejrůznějším vlivem. To je sice pravda, ale koncentrace na tyto kulturně-sociální síly odvádí pozornost neopragmatiků od literárních výtvorů samotných buď k analyzování těchto společenských pravidel, mocenských vztahů a ustavování kánonu, nebo k empirickým vědám, zkoumání čtenářských návyků či schopností. Pragmatismus opovrhující sémantikou coby determinovanou a proměnlivou sférou pak ústí v jakýsi literární cynismus — texty vlastně není třeba ani číst, stačí sledovat společenskou relevanci jejich interpretací, nakladatelskou politiku, prestiž kritiků, kteří se ke knize vyjadřovali, či zastoupení úryvků v čítankách. Vyvstává tak otázka, jaký kontext při uvažování o literárních textech zohledňovat, pokud se nehodláme věnovat sociologii literatury, a současně nechceme zkoumat jednoho konkrétního empirického čtenáře a jeho (ne)soustředěnost při čtení. Pro Vladimíra Papouška jsou podstatné oba tyto póly a samotný čtený jazykový výtvor jakoby mizí.

Už ve své sáhodlouhé první kapitole se Papoušek v některých částech věnuje tomu, jak se určitý literárněteoretický koncept proměňuje v rámci čtení jiného badatele, který je jím inspirován. Na to navazuje v článku věnovaném myšlení Jacquese Derridy, jak bylo (ne)chápáno, přetvářeno a interpretováno i zkeslováno jeho pokračovateli (Hilary Putnam, Samuel C. Wheeler III). Shrnuje zahraniční publikace, přičemž počítá se čtenářovou znalostí Derridova i Davidsonova díla, a sleduje způsoby argumentace, na nichž (a na diskusi Derridy a Rortyho) ukazuje, že dekonstrukce a neopragmatismus jsou dvě různé perspektivy, které je těžké převést na společného jmenovatele a prolnout, natož propojit.

Míjení v debatě dvou osobností sleduje na základě teorie zdrojové metafory Stephena Coburna Peppera také Martin Kaplický. Analyzuje východiska F. X. Šaldy a Karla Čapka, jejichž spor byl dosud vykládán jako generační, osobnostní či jako konfrontace moderny se zárodkem avantgardy, a přidává k nim rozdílné pojetí umění, respektive rozdílný vztah umění a života. Je škoda, že autor rezignoval na detailnější analýzu Čapkových a Šaldových kritik a někde sklouzává od uměleckých názorů k politickým či společenským. Otázkou tak zůstává, zda bychom ony světové hypotézy, které Kaplický u pisatelů detekuje, našli ve všech jejich textech nebo alespoň v jejich většině.

Hned dvě studie jsou v knize věnovány Janu Mukařovskému. Petr A. Bílek v první z nich zpochybňuje jednoznačnost vlivu Ingardenova textu *Umělecké dílo literární* na Mukařovského teoretická východiska. Na základě práce s dokumenty dokládá, že Mukařovský se od Ingardenovy knihy odpichuje, následně ji však opouští, nezachovává rozlišení význam–smysl, proti heterogenosti prvků díla staví významové sjednocení prvků na vyšších a vyšších rovinách a v přednáškách následně prezentuje svou vlastní koncepci. David Skalický pak přináší podstatný příspěvek k pochopení Mukařovského názorového obratu v poválečných letech. Na základě analýzy studií z let 1948 až 1963 ukazuje proměnu autorova slovníku, od revize — ke strukturalismu shovívavé, jako by ho stačilo pouze domyslet v rámci nově budovaného socialismu —, až po jeho zavržení a tvorbu nového slovníku a vědeckého paradigmatu. Pozoruhodné je však rozkolísání tohoto dualismu ve studiích z šedesátých let, v nichž se Mukařovský vrací k úvahám o individuálním slohu a marxismus-leninismus se vytrácí. K diskusi je, zda bylo kvůli těmto odhalením třeba Rortyho teorie koncového slovníku;

zda by Skalickému nestačila standardní „analýza diskurzu“, pomocí níž by posuny v Mukařovského projevech jistě také detekoval.

Proměnu slovníku sleduje i V. Papoušek v kapitole „Stabilita, intence a slovník“, kde v krátkých exkurzech do textů S. K. Neumanna, Karla Teigehe a Václava Černého předkládá střípky autorských vyjádření, na nichž nepříliš jasně dokazuje jejich stabilitu. Není zcela jasné, jak stabilitu chápe, protože současně dokládá, že významy slov, jichž například Neumann užívá, se posouvají. To, co Skalický u Mukařovského označuje za revizi pojmů, pokládá Papoušek za stabilní slovník... Podobně nepřesvědčivé jsou závěry Papouškovy studie o esejistických textech Milana Kundery, v níž nejprve rozporuje Kunderovo metaforické přirovnání textu k partituře, následně zpochybňuje autorovo pojetí románu (aniž by zmínil, jak ho Kundera prezentoval v *Umění románu*, 1960, případně v *L'art du roman*, 1986 či *Les testaments trahis*, 1993) a v závěru cupuje jeho představu světové literatury. Vyčítá v podstatě Kunderovi, že o literatuře neuvažuje (respektive v esejích z devadesátých a nultých let neuvažoval) jako neopragmatik. Když mu přitom vyčítá, že hájí Gombrowicze proti Sartrovi, opomíjí, že Kundera jen — jakoby v rámci neopragmatického přístupu — zcela legitimně ze své pozice slavného intelektuála vyzdvihuje jedno jméno na úkor druhého a přispívá tak k oné dynamické proměně kánonu.

Zásadní otázku literární pragmatiky otevírá ve své druhé studii Petr A. Bílek, když se věnuje apropriaci (přisvojování) jako významné, rozmanité a často přehlížené kulturní praxi. Zaměřuje se na apropriaci literárněvědných pojmů, při níž dochází k posunům či adaptacím, které užívání přejatých slov umožňují, ale současně komplikují. Na stručných ukázkách z překladu Haškových *Osudů dobrého vojáka Švejka* a Kunderovy *Knihy smíchu a zapomnění* dokládá různé způsoby převodu reálií či vlastních jmen, které podstatně ovlivňují recepci textů. Aproprace by si vyžadovala hlubší průzkum, protože se týká jak překladu, přenosu literárně zobrazených entit mezi různými kulturními oblastmi, tak například teorie interpretace. V kontextu neopragmatických úvah se nabízí otázka, kdy k apropriaci dochází — není jí už cesta literárního díla od autora k publiku, když čtenář během recepcce aktivuje jiné významové kontexty, než z jakých čerpal při tvorbě autor? Před badateli v oblasti literární pragmatiky se tak otevírají mnohé oblasti k prozkoumání.

Oproti *Kontextu v pohybu*, který podnětně (neo)pragmatické přístupy představoval, *Pohyb řeči a místa nespojitosti* postrádá jasnou sjednocující myšlenku a působí poměrně nekoherentně. Příznačné je, že publikaci chybí závěr, který by na různé cíle mířící texty propojil a zastřešil. Znamená to nicméně, že směrů, jimiž se aplikace těchto konceptů může vydat, je více, a na autorech bude zvolit si pro zkoumání literárních textů ty adekvátnější a produktivnější.